

УДК 378

Зміст поняття «творча самостійність» і його роль у фаховій освіті майбутнього вчителя-словесника

Олена Миколаївна Чайка

АСПИРАНТКА

ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

ВУЛ. КИЄВО-МОСКОВСЬКА, 24, М. ГЛУХІВ, СУМСЬКА ОБЛАСТЬ, 41400, УКРАЇНА

e-mail: Helen78-78@mail.ru

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових підходів до трактування феномена творчої самостійності особистості. Вивчення наукових джерел з даної проблеми дозволяє стверджувати, що термін «творча самостійність» не набув широкого використання у фаховій літературі. Тому через розгляд категорій «самостійність» і «творчість» розкриваємо його зміст і головні показники творчої самостійності особистості. У публікації робиться спроба з'ясувати непересічну роль творчої самостійності як важливої якості студента-філолога, що забезпечує високу ефективність його особистісного та професійного зростання у процесі методичної підготовки до викладання світової літератури у школі.

Ключові слова: самостійність, творчість, творча самостійність, діяльність, майбутній вчитель-словесник.

Постановка проблеми. Процес реформування освіти, що розпочався з часів набуття Україною незалежності, полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її творчих здібностей, ініціативності, креативності, самостійності суджень в ухваленні рішень, що відображено у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах. На сучасному етапі розвитку вищої освіти одним із головних завдань є формування самостійності студентів, підвищення рівня їх творчого потенціалу, що забезпечить високу ефективність особистісного та професійного зростання, творчу самореалізацію майбутніх фахівців різних спеціальностей. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема розвитку творчої самостійності студентів-філологів у процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Деякі

аспекти зазначеної проблеми висвітлюються в психолого-педагогічних дослідженнях П. Блонського, Л. Виготського, Ш. Ганеліна, Н. Дайрі, Б. Єсіпова, О. Леонтьєва, І. Лернера, М. Махмутова, П. Підкасистого, С. Рубінштейна тощо та працях вчених-методистів Н. Волошиної, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, М. Кудряшова, О. Куцевол, Л. Мірошниченко, В. Неділька, Є. Пасічника, Г. Токмань та ін. У результаті аналізу наукової літератури можна констатувати, що проблема розвитку творчої самостійності студентів ще не знайшла повного і ґрунтовного висвітлення.

Ціль статті – зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, розкрити всю складність і багатовимірність поняття «творча самостійність», проаналізувати і систематизувати різні наукові підходи до його трактування з метою аргументованого й цілісного формулювання змісту даної категорії; визначити роль творчої самостійності студентів-філологів у процесі їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукових джерел з теми дослідження дозволяє стверджувати, що термін «творча самостійність» не набув широкого використання у фаховій літературі. Тому для розкриття його змісту важливо з'ясувати суть дефініцій «самостійність», «самостійна діяльність», «творчість», «творча діяльність».

Справедливим і сьогодні залишається визначення в тлумачному словнику В. Даля, що самостійною людиною можна вважати ту, у якої є «свої міцні переконання», «немає хиткості», а є «самостійність – властивість, якість» [5, с. 135]. За тлумачним словником сучасної української мови самостійність – це вміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва [2, с. 1101]. Аналогічної точки зору дотримуються автори навчального посібника «Загальна психологія». Вони трактують поняття «самостійність» як уміння особистості обходитися у своїх діях без сторонньої допомоги та

критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань. Самостійність, на їхню думку, виявляється у здатності за власним бажанням організувати свою діяльність, ставити мету і в разі необхідності вносити в поведінку відповідні зміни, які сприятимуть цій діяльності [7]. За психологічним словником самостійність – це узагальнена властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку. Вона пов'язана з активною роботою думки, почуттів і волі [11].

Ми погоджуємося з ученими Л. Виготським, Ш. Ганеліним, О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, які пов'язують самостійність з детермінацією поведінки особистості та її внутрішньою позицією. Так, С. Рубінштейн вважає, що самостійність – основна якість особистості, без прояву якої неможливий успіх у розв'язанні пізнавальних, практичних задач. Ця якість, як наголошує дослідник, забезпечує можливість самостійно ставити мету, визначати напрям своєї діяльності. «Несхильність до чужого впливу і навіювань є не власною волею, а справжнім проявом самостійної волі, оскільки сама людина вбачає об'єктивні обґрунтування для того, щоб чинити так, а не інакше» [12, с. 524]. Л. Виготський також пояснює самостійність як уміння ставити певну мету, наполегливо добиватися її виконання власними силами і відповідально ставитися до своєї діяльності; діяти свідомо та ініціативно в нових ситуаціях.

Самостійність як уміння виконувати діяльність, спілкуватися в колективі при мінімальній допомозі й керівництві з боку інших підкреслює Ш. Ганелін. Дещо схоже тлумачення цього терміну дає О. Леонтьєв, вважаючи самостійність важливою властивістю особистості, яка забезпечує вибір і здійснення певного способу розв'язування завдань.

Самостійність як одну з вольових рис характеру розглядає Д. Дубравська. На її думку, вона полягає у «вмінні орієнтуватися на власний досвід, знання й переконання, а не на тиск чи прохання з боку інших» [6, с. 244].

Неоднозначність тлумачення даного поняття простежується і в педагогічних дослідженнях. В українському педагогічному словнику самостійність визначається як властивість особистості, що характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів – знань, вмінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення [3, с. 297]. За педагогічним енциклопедичним словником самостійність – це одна з провідних якостей особистості, яка проявляється в умінні ставити перед собою певні цілі, добиватися їх досягнення власними силами. Самостійність означає

відповідальне ставлення людини до своїх вчинків, здатність діяти свідомо за будь-яких умов, приймати нестандартні рішення [9, с. 216].

У дослідженнях Н. Дайрі, Б. Єсипова поняття «самостійність» розглядається як здатність учня діяти, виходячи з внутрішніх переконань і спонукань, виявляючи при цьому максимум активності, творчості, ініціативи й відповідальності.

Отже, проведений аналіз свідчить, що в психолого-педагогічній науці зустрічається кілька визначень самостійності:

- як способу діяти відносно незалежно, ізолювано від інших, без сторонньої допомоги;
- як вольової якості або властивості особистості, що характеризується здатністю критично розглядати життєві явища, діяти ініціативно та творчо, орієнтуватися у новій ситуації, досягати мети; умінням бачити задачі, що виникають, знаходити способи їх вирішення власними силами; прагненням до відкриття нового;
- як умови, за якої особистість діє самостійно;
- як характеристики дій людини, її внутрішньої готовності до самостійного визначення цілей та дій;
- як бажання підлітка «стати дорослим», що у його розумінні означає бути самостійним.

Незважаючи на те, що поняття «самостійність» трактується дослідниками по-різному, всі автори в узагальненому плані вважають, що його зміст розкривається через діяльність особистості.

У педагогічній теорії та практиці склалася тенденція до визначення самостійної діяльності студентів як засобу індивідуального пізнання, спрямованого на розширення фонду їхніх знань, збагачення досвіду пошукової роботи, розвиток особистісних якостей, серед яких провідного значення набуває самостійність. Цей вид навчальної діяльності передбачає самостійність студента в усіх її структурних компонентах – від постановки проблеми до здійснення контролю, самоконтролю й корекції, з переходом від виконання простих видів роботи до більш складних, що передбачають пошуковий, дослідницький і творчий характер.

Отже, розвиток самостійності як риси особистості є неможливим поза самостійною діяльністю як умовою виховання даної риси. Тому зміст навчання студентів – майбутніх вчителів світової літератури – має визначати самостійний пошук істини. Підтвердженням сказаному можуть послужити слова видатного педагога К. Ушинського: «...Самостійні ж думки витікають із самостійно ж здобутих знань» [14, с. 34].

І. Лернер дотримується переконання, що самостійність у навчанні включає активність. Визначаючи рівні переплетіння активності та само-

стійності, науковець вводить такі поняття, як «проста самостійність» та «істинна самостійність». Такий підхід має спільні риси з творчим і репродуктивним підходами. Ступінь самостійності під час відтворення (репродукції) знань є обмеженим, що він і називає «простою самостійністю». На думку науковця, «істинна самостійність» є необмеженою в прояві самостійності й може бути названа творчою [8, с. 29].

Отже, вивчаючи співвідношення активності й самостійності особистості у діяльності, І. Лернер простежує їх розвиток у динаміці від наслідувальної діяльності до творчої, результатом якої є вироблення певного продукту, що має суб'єктивну й об'єктивну цінність. У навчальній діяльності майбутнього вчителя-словесника таким продуктом може бути вдало сформульована думка, самостійно встановлені причинно-наслідкові зв'язки тощо.

М. Махмутов підкреслює, що самостійність включає і творчість, яка проявляється в процесі навчання. Як якість особистості самостійність найкраще формується в процесі творчої діяльності учнів та студентів. За таких умов самостійність на початковому етапі її розвитку співвідноситься з ретельністю, а в кінці — з творчістю.

Викликає полеміку твердження О. Суркової, що творчість — це завжди самостійність, хоча самостійність не завжди творчість. Вона зазначає, що самостійність не має чітких окреслень, котрі б вирізняли її з-поміж активності й творчості. Навіть у тій роботі, котра проводиться під безпосереднім керівництвом педагога, мають місце елементи самостійності.

Проведений аналіз ряду теоретичних робіт дозволяє стверджувати, що самостійність може виявлятися як на репродуктивному, перетворювальному, так і творчому рівнях. Творчий рівень самостійності потребує дослідницького підходу до процесу навчання. Роботам такого рівня більше відповідає поняття дослідницької самостійності, хоча таке формулювання досить умовне й покликане показати динаміку розвитку самостійності студентів — від відтворюючої діяльності до творчості та досліджень. Отже, варто відмітити той факт, що самостійність можлива і без творчих проявів суб'єкта навчання, бо його активність може не носити творчий характер.

У наукових дослідженнях останніх років чітко розмежовано дефініції «самостійна діяльність» та «творча самостійна діяльність» чи «творча діяльність». У зв'язку з цим необхідно розглянути другий компонент поняття творчої самостійності. В академічному тлумачному словнику української мови термін «творчий» має декілька значень, але для розкриття поняття «творча самостійність» найбільш прийнятним є тлумачення творчого як вла-

стивості, що містить елементи нового, щось удосконалює, розвиває, збагачує; пройнята творчістю [13]. Філософський словник трактує творчість як «діяльність, що породжує дещо якісно нове, чого ніколи раніше не було», або активне, сучасне засвоєння вже існуючого багатства культури [15, с. 405]. За психологічним словником творчість — це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей [4]. Педагогічна енциклопедія визначає творчість як вищу форму активності й самостійності людини. «Творчість оцінюється за її соціальною значимістю та оригінальністю (новизною)» [10, с. 216].

Процес одержання нових матеріальних і духовних цінностей (продукт творчості) — творча діяльність. Творча діяльність є «одним із видів навчальної діяльності, спрямованої на розв'язання навчально-творчих завдань, що здійснюється переважно за умов опосередкованого чи перспективного управління, результат якого має суб'єктивну новизну, значення і прогресивність для розвитку особистості, особливо її творчих здібностей» [1].

На думку В. Буряка, В. Лозової, важливим показником навчальної творчої діяльності зазвичай є самостійність. Тобто, будь-яка творча діяльність студента передбачає його самостійність у процесі навчання. У свою чергу, творча діяльність стимулює розвиток самостійності студентів, їх творчий підхід до опанування змісту освіти, спонукає до самоосвіти, досягнення результатів у навчанні.

Таким чином, можна зробити висновок, що показником результативності процесу навчання у вищому закладі освіти є самостійна творча діяльність студентів. Але не завжди самостійна діяльність є показником здатності до творчості. Творчою самостійна діяльність буде лише тоді, коли студенти мають достатньо сформовані вміння розпізнавати, визначати проблему, самостійно створювати власний алгоритм у ході розв'язання суперечностей, конструювати об'єктивно нове.

З огляду на вищесказане важливо розрізнити поняття «творча самостійність» та «самостійність» студентів у навчальній діяльності. Відмінності між цими категоріями в цілому виражаються в сукупності дій, що потребують таких достатньо сформованих умінь студентів:

- орієнтуватися в незнайомому навчальному матеріалі без сторонньої допомоги, самим відшукувати ефективні способи, прийоми й засоби виконання завдань, вміти критично оцінити результати власної діяльності;
- ставити перед собою мету, формулювати проблему, визначати етапи розв'язання й бути готовим до творчого її вирішення;
- мати глибокі та стійкі творчі потреби, виявляти творчу активність на високому рівні;

- переносити набуті знання в нові, нестандартні ситуації, встановлювати внутрішньопродметні та міжпредметні зв'язки;

- узагальнювати та систематизувати, демонструвати набуті знання;

- відповідати за результати індивідуальної праці та самоконтролю, прагнути до отримання та аналізу нових знань, створювати оригінальний освітній продукт, що є об'єктивно та суб'єктивно новим.

Так, аналіз і переосмислення опрацьованої літератури допомагає сформулювати наступне визначення **творчої самостійності**: *це властивість або якість особистості, яка забезпечує високий рівень успішності в навчальній діяльності, виявляється у прагненні й здатності людини самостійно аналізувати, узагальнювати нову інформацію, використовувати її в нових ситуаціях та характеризується певною критичністю розуму й умінням висловлювати свою думку незалежно від суджень інших.*

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку вищої школи, вимог Болонського процесу, поступового переходу системи освіти до компетентнісної парадигми самостійна діяльність є домінуючою серед інших видів навчальної діяльності, що обумовлює необхідність розвитку творчої самостійності студентів-філологів у процесі їх професійної підготовки до викладання літератури в школі.

В сучасній освітній моделі підготовки вчителя світової літератури одне з головних завдань полягає у тому, щоб допомогти студентам зрости у творчій самостійності, дати їм відчути радість від подолання труднощів, переконати у здатності мислити творчо, самостійно орієнтуватися в сучасному інформаційному середовищі, ринкових умовах життя. Реалізація цього завдання значною мірою залежить від рівня фахової підготовки студентів-філологів, у якій одне з чільних місць належить університет-

ському курсу методики викладання світової літератури.

Методична підготовка майбутнього вчителя-словесника полягає в поєднанні отриманих теоретичних знань, вмінь і навичок з фахових предметів у системі викладання, у формуванні готовності студента-філолога до проведення уроків зі світової літератури в середній загальноосвітній школі на основі розвитку його творчих здібностей і творчої самостійності, пошуку нестандартних рішень у роз'язанні освітніх завдань.

Таким чином, перед вищою школою постає завдання розвивати творчу самостійність студентів не лише як самостійне виконання творчих завдань, а й як одну з провідних якостей особистості з урахуванням усіх її складових. Це дає підстави стверджувати необхідність спланованого й методично вивіреного підходу до вивчення курсу методики викладання світової літератури, де б у комплексі використовувалася й аудиторна, й позааудиторна самостійна діяльність студентів, яка б максимально сприяла розвитку творчої самостійності майбутніх вчителів світової літератури.

Висновки. Теоретичний аналіз засвідчує, що розуміння феномена творчої самостійності особистості включає філософський і психолого-педагогічний зміст. Поелементний розгляд поняття «творча самостійність» через аналіз категорій «самостійність» і «творчість» дозволяє стверджувати, що йому бракує усталеності у зв'язку зі складністю й багатомірністю цієї категорії, а також із різними науковими підходами до її висвітлення. Отже, розвиток творчої самостійності майбутнього вчителя світової літератури – це процес формування фахівця, обумовлений продуктивною самостійною діяльністю, що забезпечує створення якісно нових, нестандартних цінностей навчально-виховного значення та передбачає самостійність і творчість, що є складовими творчої особистості словесника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : Просвещение, 1988. – 228 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Давидов В. В. Психологический словарь / В. В. Давидов, А. В. Запорожец. – М. : Педагогика-Пресс, 1983. – 258 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Русский язык, 1991. – Том 4.
6. Дубравська Д. М. Основи психології : навч. посібник / Д. М. Дубравська. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
7. Загальна психологія : підручник для студентів вищ. навч. закл. / [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : Форум, 2000. – 543 с.
8. Лернер И. Я. Поиск доказательств и самостоятельная познавательная деятельность учащихся / И. Я. Лернер // Советская педагогика. – 1977. – № 7. – С. 27–29.
9. Педагогическая энциклопедия / [под ред. И. А. Карпова]. – М. : Сов. энци., 1968. – Т. 4. – 774 с.

10. Педагогический энциклопедический словарь / [за ред. Б. М. Бим-Бада]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
11. Психологический словарь / [под ред. В. П. Заиченко, Б. Г. Мещерякова ; 22-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Педагогика-Пресс, 1998. – 440 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд. Министерства просвещения РСФСР, 1946. – 704 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / [під ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1979.
14. Ушинский К. Д. Собрание сочинений / К. Д. Ушинский. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1949. – Т. 2. – 226 с.
15. Философский словарь / [под ред. М. М. Новоселова ; 3-е изд., стер.]. – М., 1981.

REFERENCES

1. Andreev V. I. Dialektika vospitaniya i samovospitaniya tvorcheskoy lichnosti [Dialectics of education and self-education of the creative personality]. – Kazan : Prosveschenie, 1988. – 228 s.
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / [uklad. i gol. red. V. T. Busel]. – K. ; Irpin : Perun, 2003. – 1440 s.
3. Goncharenko S. Ukrainyskiy pedagogichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. – K. : Lybid, 1997. – 374 s.
4. Davydov V. V., Zaporozhec A. V. Psihologicheskii slovar [Psychological dictionary]. – M. : Pedagogika-Press, 1983. – 258 s.
5. Dal V. Tolkovy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]. – M. : Russkiy yazyk, 1991. – Tom 4.
6. Dubravska D. M. Osnovy psyhologii : navch. posibnyk [Principles of psychology]. – Lviv : Svit, 2001. – 280 s.
7. Zagalna psyhologia : pidruchnyk dlia studentiv vysch. navch. zakl. [General psychology] / [za red. S. D. Maksymenka]. – K. : Forum, 2000. – 543 s.
8. Lerner I. Ya. Poisk dokazatelstv i samostoyatel'naya poznavatel'naya deyatel'nost uchashihsia [Search for evidence and independent cognitive activity of students] // Sovetskaya pedagogika. – 1977. – № 7. – S. 27–29.
9. Pedagogicheskii enciklopedicheskii slovar [Pedagogical encyclopedic dictionary] / [za red. B. M. Bim-Bada]. – M. : Bolshaya rossiyskaya yenciklopediya, 2002. – 528 s.
10. Pedagogicheskaya enciklopediya [Pedagogical encyclopedia] / [pod red. I. A. Karpova]. – M. : Sov. enc., 1968. – T. 4. – 774 s.
11. Psihologicheskii slovar [Psychological dictionary] / [pod red. V. P. Zaichenko, B. G. Mescheriakova ; 2-e izd., pererab. i dop.]. – M. : Pedagogika-Press, 1998. – 440 s.
12. Rubinshteyn S. L. Osnovy obschey psyhologii [Principles of general psychology]. – M. : Izd. Ministerstva prosveshheniya RSFSR, 1946. – 704 s.
13. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. [Ukrainian language dictionary] / [pid red. I. K. Bilodida]. – K. : Naukova dumka, 1979.
14. Ushinskiy K. D. Sbranie sochineniy [Collected works]. – M. : Izd-vo Akad. ped. nauk RSFSR, 1949. – Т. 2. – 226 s.
15. Filosofskiy slovar [Philosophical dictionary] / [pod red. M. M. Novosyolova ; 3-e izd., ster.]. – М., 1981.

The meaning of “creative independence” and its role in the special education of the future literature teacher.

Chaika O. M., Postgraduate of the National Pedagogical Glukhiv University named after of Alexander Dovzhenko, Kyiv-Moscow St., 24, Glukhiv, Sumy region, 41400, Ukraine, e-mail: helen78-78@mail.ru.

This article is devoted to the analysis and systematization of modern scientific approaches to the interpretation of the phenomenon of creative independence of the individual. The study of this problem in scientific sources allows us to assert that the concept of “creative independence” has not found wide use in the professional literature. Therefore, analysis of categories “independence” and “creativity” helps to reveal its contents and to comprehend the overall the features of creative independence of the individual. The publication is an attempt to define the specific role of creative independence of the student-philologist as an important quality of a person, which provides high efficiency of personal and professional growth in the process of methodical preparation the future teacher for teaching world literature at school.

Keywords: independence, creativity, creative independence, activity, future literature teacher.

Чайка Е. Н. Содержание понятия «творческая самостоятельность» и его роль в профессиональном образовании будущего учителя-словесника.

Статья посвящена анализу и систематизации современных научных подходов к трактовке феномена творческой самостоятельности личности. Изучение научных источников по данной проблеме даёт возможность утверждать, что понятие «творческая самостоятельность» не нашло широкого употребления в профессиональной литературе. Поэтому поэлеметный разбор категорий «самостоятельность» и «творчество» ведёт к раскрытию его содержания и целостного постижения показателей творческой самостоятельности личности. В публикации предпринимается попытка определить особую роль творческой самостоятельности студента-филолога как важного качества человека, которое обеспечивает высокую эффективность личностного и профессионального роста в процессе методической подготовки будущего учителя к преподаванию мировой литературы в школе.

Ключевые слова: самостоятельность, творчество, творческая самостоятельность, деятельность, будущий учитель-словесник.